

**DİLBİLGİSİ-TASAVVUF SENTEZİ BİR RİSALE:
NAHVU'L-KULÛB**

Muhammet Hekimoğlu *

Özet: Bu yazıda X. Yüzyıl tasavvuf bilginlerinden Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî'ye ait, Arapça dilbilgisi ve tasavvuf sentezi olan *Nahvu'l-Kulûb* adlı risâlenin tenkildi metni ve tercümesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-Kuşeyrî, *Nahvu'l-Kulûb*, Nahiv, Tasavvuf, Sentez,

**A TRACT (RISALET) ON THE SYNTHESIS OF GRAMMAR-
SUFISM : NAHVU'L-QULÛB**

Abstract: This study presents the translation and critical text of the tract "Nahvu'l Qulûb" which is the synthesis of Sufism and Arabic grammar written by Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-Qushayrî, one of the prominent scholars of the 11th century.

Keywords: al-Kushayrî, *Nahvu'l-Qulûb*, Nahiv, Sufism, Synthesis,

* Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi (e-posta: muhammethkimoglu@gmail.com)

Giriş

Duygu, istek ve düşüncelerin aktarılmasının en önemli aracı olan dil, ait olduğu toplumda ses ve anlam bakımından ortak öğelere sahip olmanın yanında, ortak kuralları da olan bir olgudur. Bu kurallar bütününe Türkçemizde dilbilgisi, gramer ve söz dizimi denirken Arap dilinde *nahiv* adı verilir. Kur'ân'ın dili olması nedeniyle yüzyıllar boyu üzerinde çalışılmış ve hemen her detayı irdelenmiş olan Arap dilbilgisinin kuralları, tartışma konusu olsa da Ebu'l-Esved ed-Duelî tarafından koyulmuştur. Bu temel nahiv kuralları, bu çalışmada da görüleceği gibi, sadece dil bilginlerinin esin kaynağı olmamıştır.

Türkçemizde “dil” değimiz zaman akla, Arapçadaki “lügat” ya da ağızdaki et parçası olan “lisân” kelimeleri gelse de edebiyat ve tasavvuf literatürü açısından “kalp ve gönül” olguları gelmektedir. Ele alacağımız risâle Arap dilinin kurallarıyla sûfînin gönül dilinin kurallarını sentezlemekte, dille gönül arasında daha önce örneği görülmemiş bir yol açmaktadır.

11.Yüzyıl tasavvuf bilginlerinden olan ve matematikten tefsire hemen tüm bilim dallarında eğitim görmüş ve bu alanlarda eser vermiş olan Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî'ye (465/1072)¹ ait olan bu risale kaynaklarda çeşitli isimlerle zikredilmektedir. Müellifin hayatı ve tasavvuf görüşleri hakkında yapılmış iki doktora çalışmasında eserleri kısaca tanıtılmış ve yazma halinde bulunan eserlerinin nüshaları ve nerede oldukları konusunda bilgi verilmiştir.

Bu DTCF kütüphanesindeki çalışmalarımız sırasında karşılaştığımız önemli eserlerden biri de hiç şüphesiz el-Kuşeyrî'nin *Nahvu'l-Kulûb* adlı eseridir. Bir yazma eserin tavsifinin, özellikle de elimizdeki nüshada eser ya da müellif adının kaydedilmemiş olması tavsifi güçlendirmektedir. Bu zorluktan olsa gerek ki, adı geçen kütüphanede

bulunan Üniversite A ve Üniversite B koleksiyonlarının kataloglanması ve yayına hazırlanması sırasında² eserin adı GAL esasa alınarak *el-Usûl fî nahvi erbâbi'l-kulûbi'l-mustanbate min nahvi erbâbi'l-guyûb* olarak belirlenmiştir.³ Ancak risalenin yayınlanması öncesinde yaptığımız çalışmalarda bu ismin yanında *en-Nahvu'l-muevvel*⁴, *Nahvu'l-kulûb*⁵ ve *Nahvu'l-kulûbu's-sugrâ*⁶ adlarıyla da anıldığı tespit edilmiştir.

Üç nüshasının da Süleymaniye Kütüphanesinde olduğu belirtilen eserin⁷ bir nüshası da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazmalar Kütüphanesi Üniversite A Koleksiyonunda bulunan 152 demirbaş numaralı, sırtı yeşil bez, deffeleri çiçekli kağıt kaplı mukavva cilt içinde olan risale mecmuasının 118a-120a yaprakları arasındadır. Ta'lik hatla, 240x164 mm. boyutundaki filigransız kağıda, 187x102 mm. yazı alanı boyutunda, 19 satırlı ve siyah mürekkeple istinsah edilmiş olan risalenin müstensihisi ve istinsah tarihi mevcut değildir.

Yukarıda adı geçen iki doktora çalışmasında risâleye, Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi Blm., nr. 2040, vr. 68b-72b, nüshası esas alınarak *en-Nahvü'l-Müevvel* adı verilmiş, ancak her ikisinde de risalenin baş kısmını veren *Keşfu'z-zunûn*'dan söz edilmemiştir⁸. Bu sebeple eldeki nüshada eser ismi olmadığından *Keşfu'z-zunûn*'daki isme itibar edilmiş ve *Nahvu'l-kulûb* adı verilmiştir.

İlk Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in veziri Amîdülmülk Kündûrî yüzünden pek çok âlim hapslere atılmış ve işkence görmüştü. Bu zorlu bir devri yaşayanlardan biri olan el-Kuşeyrî, Alparslan'ın yönetime gelmesi ve Nizâmülmülk'ü vezir tayin etmesiyle rahat bir nefes alınmıştı. Nizâmiye Medreseleri kurularak bilim ve sanatın gelişiminin önü açılmış ilim adamları en üst düzeyde ilgiye mazhar olmuştu.⁹

Pek çok ilmi çalışmanın yapıldığı bu dönemde İslami ilimler ve tasavvuf alanlarında çok sayıda eser veren el-Kuşeyrî, kaleme aldığı bu risâlesinde nahiv ilminin temel konuları etrafında tasavvufun temellerini oluşturmuş, dilin kuralları karşısında gönlün kurallarıyla nazîre yaparcasına, örneği olmayan bir yaklaşım geliştirmiştir.

Alanında ilk olma olasılığının güçlü olduğu ifade edilen eserin, hacminin küçüklüğüne rağmen, kendinden sonra gelen ve tasavvuf felsefesinin kuramlarının banisi sayılan İbnü'l-Arabî gibi pek çok mutasavvıfın fikirlerinin de ilham kaynağı olmuştur.¹⁰

İki aşamadan oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde risâlenin tercüme ve değerlendirmesi yapılmış ikinci bölümde ise risâlenin DTCF nüshasının metni yazılmıştır. Metnin yazımı sırasında kimi zaman görülen istinsah hataları ya da silinme nedeniyle okunamayan yerler parantez içinde üç noktayla (...) belirtilmiştir. Ayet ve hadislerden yapılan alıntılarda, sure isimleri ve ayet numaraları metin içinde dipnotlarla gösterilmiş, mealleri ise tercüme kısmında tırnak içinde verilmiştir. İmlada modern usul benimsenmiş, hemzelerin yazımına özen gösterilmiştir. *يقولون* ve *فعلواها* gibi cemi *vâv*'ndan sonra gelen *elifler* yazılmamıştır. Risâlenin mukaddimesi, ana temasını verecek biçimde özet olarak, metin kısmı ise aynen tercüme edilmiştir. Nahiv kavramlarının tasavvufî açıklaması olması nedeniyle kavramlar çeviri yazıyla gösterilmiş ancak parantez içinde anlamları ilave edilmiştir.

A. Tercüme ve Analiz

Beş bâb ve on bir fasıldan oluşan risâlenin bâbları ve fasılları sistematik olması için şu şekilde tertip edilmiştir:

1. Kelâmın (sözün) kısımları bâbı,

2. İsimler ve iştikakları (türemeleri) bâbı;
 - a. İsim faslı: Sahih ve illetli fiil
3. Gayr-ı munsarîf bâbı,
4. İ'râb ve binâ bâbı;
 - a. İsimler faslı
 - b. Mübtedâ faslı
 - c. Filler faslı
 - c.1. Hâl fiili (şimdiki zaman fiili),
 - d. Fâil faslı
 - e. Hâl faslı
 - f. Temyiz faslı
5. Bedel bâbı.
 - a. Na't (sıfat) faslı
 - b. Atıf harfleri faslı
 - c. Tek'id faslı
 - d. Cer harfleri faslı

Risâlenin mukaddimesinde müellif; Kur'ân'dan alıntı yaparak ilk insan Adem'e isimlerin öğretilerek hikmet ve ferasetle donatıldığını ifade etmiş, ancak insanların iki zümreye ayrıldığını, birinin kısmetine razı olmayıp daha fazlasını elde etmenin peşine koşarken diğer zümrenin ise nasibine razı olup aza kanaat ettiğini ve bunların da azimet ehli olduğunu ifade etmiştir. [118^a]

Nahvin kasıttan ibaret olduğunu zaten insanların da maksatta ve meşrepte farklı olduklarını, kiminin dilini düzeltmeye ve güzelleştirmeye özen gösterdiğini, kiminin ise kalbini doğrultmaya gayret ettiğini söyleyerek eserini kurguladığı iki zümreyi tanımlamıştır. Birincisine “ibare ehli (söz ustası)”, ikincisine de “işaret ehli (gönül ustası)” demiştir. [118^a]

Adeta söz ustasıyla gönül ustasının diyalogu olan bu eserin mukaddimesinde, taraflara ayırdığı iki grubun diyalogunu dramatize etmiş, gönül ustasının söz ustasına yaptığı nazirelerini sıralamıştır. Söz ustasının her sözü, gönül ustasından karşılığını almış, söz ustası yüzeyde ve kabukta gezinirken diğeri derinlere ve uzak ufuklara nüfuz etmiş gibidir. Tüm bu atışmada gönül ustası lehine ayet ve hadislere yer vermiş, tespit ettiği esaslara onlardan dayanak oluşturmuştur.

Bu girişin ardından sadede gelerek diyalogu başlatmış ve esere şöyle devam etmiştir:

1. Kelâmın (sözün) kısımları bâbı: Söz ustası der ki; kelâmın kısımları üçtür; isim, fiil ve harf. Gönül ustası da der ki; usul üçtür; akvâl (sözler), ef'âl (davranışlar) ve ahvâl (hâller). [118^a] Akvâl ilimlerdir. O da amelin mukaddimesidir. Nebi (sas) şöyle buyurdu: “İnsanlarla, “Allah’tan başka tanrı yoktur” diyinceye kadar, savaşmakla emrolundum. Bunu yaparlarsa, hak edenin dışında, kanları ve malları benim yanımda masumdur.” Sonra sâlih amele koyulmak gerek. Ardından da yüce Allah’ın lütfu olan ahvâl gelir. Allah doğruya ulaştırandır.

2. İsimler ve iştikakları (türemeleri) bâbı: Söz ustası der ki; ihtilâflı olsa da, اسم (isim), سمو (sümüvv) ve سمة (sime) köklerinden türemiştir. Gönül ustası da der ki; isim ezelde Allah’ın kula verdiği *şakî* ya da *sâid* ismidir. Ezeldeki adına yaklaşırsa, halk içinde de kadri yüksek olur. Kullar ta‘lîm mektebine girdiklerinde Adem’i (as) levh-i vücud’da mütalaa eder, “Ve o (Allah), Âdem’e her şeyin ismini öğretti...” ayetini okur. Muhammed’e (as) de levh-i şühûd’da muttali olur ve lisân-ı hâl ile ona “Biz seni tüm mevcûdâtın üzerinde görüyoruz” denir. Sonra da şu ayetle seslenilir: “Oku yaratan Rabbin adına”. Okuyup, onunla kendini süslediğinde ve onunla edeplendiğinde şöyle

denir: Ey Muhammed, isim ve sıfatlarla bizi tanıdın, zâtınla kendini bize tanıttın, “Oku, çünkü Rabbin sonsuz kerem sahibidir”. Yüce Allah şöyle buyurdu: “...Sonra da bırak, onlar boş laflarla oyalanıp dursunlar”. Bu şekilde isimden uzaklaştığında müsemâyâyı görür. Muammâ harfinde akla yöneldiğinde, isimlendirilmemiş müsemâyâyı görür.

a. İsim faslı; Sahîh ve illetli: Sahîh, illet harflerinden biriyle kusurlu olmayandır. Onlar da; elif, vâv ve yâ’dır. Adı iltibâs (karmaşıklık) elifinden, vesvâs (vesvese) vâvından ve yâsin (acı) yâsından uzak olan, işte o zaman ismi sahîh (doğru, gerçek) olur ve böylece i’râb (açıklık) ve beyânı (açıklık), sonra keşf (perdeyi kaldırma) ve ayânı (âşikâr) hak eder. Önce ilme’l-yakînle bilir. Sonra da ayne’l-yakîne ve hakka’l-yakîne ulaşır.

3. Gayr-i munsarif bâbı: Söz ustasına göre bunların sayısı dokuzdur ve ehline bilinir. Gönül ustasına göre ise;

3.a. Cem’ (çoğul): Alimin dünyanın tümünden (dünyaya ait şeylerin tümünden), insanların onun etrafında toplanmasından ve ona yönelmelerinden ve iltifat etmelerinden uzak durmasıdır. [118^b]

3.b. Vaf (sıfat): Amacı hayırla anılmak ve bilinmektir.

3.c. Te’nîs (dişillik): Kararlılıkta zayıflık ve rezilliklere hoş bakmasıdır.

3.d. Ma’rife (belirlilik): Allah’ın nimetlerini bilmesi ve şükürünü sadece ona yapmasıdır.

3.e. Ucme (yabancılık, gariplik): İlmini gizleyerek Allah’ın nimetlerini anmasıdır.

3.f. Adl (dönmek): Doğru yoldan ayrılmasıdır.

3.g. Terkîb (karıştırma, tamlama): İlmine cehalet davranışları bulaştırmasıdır.

3.h. Elif, ezâ elifi, nûn ise azamet nûnudur.

3.1. Fiil kalıbı: Umduğunun mutlaka gerçekleşeceğine olan inançla amellerini düzenlemesidir. Bu illetlerden (bozukluklardan) ikisi bir arada olduğunda gariplik olur, kabule ve vusûl kapısından girmeye şayan olmaz.

4. İ'râb ve binâ bâbı: İ'râb üç harekeyle olunca, cezm de gayretlerinin yüce Allah'a yükselmesi, bedenlerini Allah'a kulluğa nasb etmek (sabit kılmak), nefislerini onun karşısında tevazudan hafîd etmek (alçaltmak), kalplerini ondan başkasından cezm etmek (çekmek) ve onda sukûn bulmak (huzur ve sükûnet bulmak) üzere gönül ustasının dayanağı olur.

Mu'reb, tekvîn ehlinden değişen iken, **Mebnî** bir hâl üzere dosdoğru olup değişmeyendir. Onlar da temkîn ehlidir.

4.a. İsimler faslı: İsimler ma'rifet ve nekiredirler. Kullar da böyledir. Bazıları kavminin gözünde bir itibarı vardır, onunla anılır. Doğrulukta makamı vardır ve onunla bilinir. Bazıları da münkerdir (hoşlanılmaz). Kavminin gözünde bir itibarı yoktur, yemek ve uymaktan başka yaptığı bir iş de yoktur.

4.b. Mübteda faslı: Lafzî âmillerden (görünür etkenler) soyutlandığından merfû'dur. Tecerrüd etmiş (dünya nimetlerinden kendini uzaklaştırmış) fakirin de kadri (değeri) merfû'dur (yüksektir). Haberi de alakalardan (diğer tüm bağlardan) kesildiğinden ve hakikatlere sarıldığından merfû'dur.

4.c. Fiiller faslı: Fiiller üç türdür; mâzî, hâl ve müstakbel. Kavmin ahvâli de muhtelifdir. Kiminin aklı mâzîde (geçmişte), kiminin hâtimedede (sonda) kimi de müstakbel ve mâzî düşüncesinden uzakta, içinde bulunduğu vakti islahla meşguldür.

4.c.1. Hâl fiili (şimdiki zaman fiili), nasb ve cezm edenlerden biri başına gelmediği sürece merfû'dur. Nâsıb (nasb eden), kulun fiili-

ni görmesidir. Câzim (cezm eden) de onu sülûkünde (yolunda ilerleyişinde) yavaşlatandır. Kul mülâhaza (inceden inceye düşünme) ve fütûrdan (bezginlik ve gevşeklik) uzak olursa [119^a] Azîz ve Gafûr'un katında değeri yükselir. "... Bütün güzel sözler O'na yükselir, bütün doğru ve yararlı işleri O yüceltir".

4.d. Fâil faslı: Fâil merfû'dur, mef'ûl ise mansûbdur. Ârif, kadri yüce, zikri yüksek olan Allah'tan başka irfân ve ilim sahibi olmadığını gördüğünde, onun yüceliği karşısında boyun eğer. Kemâlâtını müşâhade ederken mütavâzı olur (kendini alçaltır) ve kendisinin mef'ûl olduğunu anlar. Bunun karşısında da kendisini kulluğa nasb eder (sabit kılar). "Öyleyse [sıkıntıdan] kurtulduğun zaman sağlam dur. Ve yalnız Rabbine sevgi ile yönel."

4.e. Hâl faslı: Hâl, fâilin ve mef'ûlün durumunun tasvîridir. Şartından biri de nekre ve mansûb olmaktır. Ârif hâlinin ıslahında yüzünü yüce Allah'a yöneltir. Kötüleşmemekte gayretlidir ki onunla tanınmak istemez. Onun ahvâli dosdoğru biçimde Allah'la beraberlik-tir ve göze hoş gözüktür. Kötülükten ise korunur. "...[Onların durumunun] farkında olmayan, onları zengin zanneder, çünkü [istemekten] çekinirler...".

4.f. Temyîz faslı: Temyîz mübhemin (kapalı olanın) izahı, anlaşılmanın da açıklanmasıdır. Kavim ilimle hakkı batıldan seçer. Cânî ve âtili da sülûkla ayırır. Temyîz ancak sözün tamamlanmasından sonra olur. Aynı şekilde "önce fıkıh öğrenin sonra, i'tizâl edin (uzlete çekilin), sonra hüküm verin, sonra da temyîz makamına erişin" dedi. Onlar için temyîz rütbesi tamamlandığında, Allah onları kullarının ıslahına nasb eder (tayin eder), onları arındırır ve kendisine dost seçer. Yüce Allah şöyle dedi: "...ki böylece Allah kötü ve bayağı olanı iyi ve temiz olandan ayırsın...".

5. Bedel bâbı: Bedel dört kısımdır. Bedel-i küll mine'l-küll, âriflerin bedelidir ki, küllü yeterli [...] ile terk ederler ve onların yerine bütünü koyarlar. “Bazı yüzler o gün mutlulukla parlayacak. Rable-rine bakarken;”. Bedel-i ba'z, âbidlerin bedelidir. İsyankârlıkları itaat-kârlıklarla, lezzeti mücâhedeyle değişirler. “...bundan ötürü, [önceki] kötü hallerini Allah'ın iyi hallere dönüştürdüğü kimseler işte böylele-ridir.”. Bedel-i iştimâl, işlerine korku ve ümidin hakim olduğu toplu-luktur. Umdukları verilir, korktuklarından da güvende olurlar. “Unut-mayın ki, Allah'a yakın olanların korkmaları için bir sebep yoktur; onlar acı ve üzüntü çekmeyecekler”. Bedel-i galat, kovulanların bede-lidir. Kurbiyet paylarını âcil hazlar karşılığı satarlar. “Zalimler adına ne kötü bir mübâdeledir!” [119^b]

5.a. Na't (sıfat) ﷲ'ı faslı: Men'ûtüne (nitelediğine) uyar. Sıfat mevsûfuna (nitelenene) uyar. Kulun amelleri de aynı şekilde onu farklı kılar. Hayır ve şer olarak yaptığı şeyler ondan ayrılmaz.

5.b. Atf harfi faslı: Sonra gelen öncekine uyar. Gönül ustala-rı, sevgi göstermesi ve onlara lütufta bulunması için, Allah'a varacak yol ararlar ki, onları da kurbiyyet ehline (ona yakınlık kazananlar) katsın ve kendi taraftarlarından yapsın.

5.c. Tevkîd (pekiştirme) ﷲ'ı faslı: O, tahkîk (hakkı ara-mak). Bir topluluk imanını tasavvufla, Allah'a olan itikadlarını da tahkikle pekiştirir ve tarîka (yola) ciddiyyetle koyulur.

5.d. Cer harfleri faslı: İsimleri hafd (cer) ederler. Muhakkıklar (hakkı arayanlar) eşyanın Allah'la beraber, Allah'tan geldiği ve Allah'a gittiğini bildiklerinde, onun karşısında tevâzûdan, nefislerini hadf ederler (alçaltırlar). Allah'ın şanına izafetlenmekle (ait olmakla) şeref duyarlar. Onlar, Allah'ın kurbiyyet ehli (ona yakınlık kazananlar) olarak seçtiği ve kendi taraftarlarından kıldığı kimselerdir.

Yüce Allah'tan bizi de onlardan kılmasını ve bizi onlara katmasını dileriz. Çünkü o keremi bol olan ve çok bağışlayandır. Âmîn ve hamd alamlerin Rabbi Allah'a dır. [120^a]

B. Metin

Eserin karşılaştırmalı metni şu şekildedir:

[118^a]

قال الشيخ الامام ابو القاسم عبد الكريم
هوازن القشيري رحمه الله
الحمد لله الذي أودع الحكمة أهلها و علم
آدم الأسماء كلها¹¹ و أوقفه على المقصود من
دائرة الوجود فحل شكلها فبين لبنيه
حروفها و رسم اسمها و فعلها فمنهم من شمّر
لوابل القسمة و ما رضي ظلّها و منهم من
رضي العزيمة فلما عُقِدَ عُقْدُ العزيمة حلّها
فزمرة أقبلت على إصلاح الشان لتظهر منه
فضلها و زمرة تجاوزت إلى جنان الجنان
قرأت أغصان العصيان من شجرة الطغيان
فقطعت أصلها ثم نَحَتْ نحو م ن أهلها لعلها و
يخاطبها شفاها و من لها و أشهد أن لا إله
إلا الله وحده لا شريك شهادة أستظلّ ظلّها يوم لا
ظل إلا ظلّها و نشهد أن سيدنا محمّدا عبده و
رسوله الذي أرسله إلى جنود الطغيان فغلّها
و إلى ليوث الأوثان فازلّها صلى الله عليه و

على آله و صحبه صلاة دائمة إلى يوم تضع كل
ذات حمل حملها و بعد،
فإنَّ النَّحو عبارة عن القصد و الناس مختلفون
في المقاصد و متفرقون في المصادر و
الموارد فواحد تقويم لسانه مبلغ علمه و
واحد تقويم جناته هـ مه فالأول صاحب عبارة و
الثاني صاحب إشارة فنقول و بالله التوفيق و
لرسوله التصديق باب أقسام الكلام قال أهل
العبارة أقسام الكلام ثلاثة اسم و فعل و
حرف و قال أهل الإشارة الأصول ثلاثة أقوال و
أفعال و أحوال

[118^b]

فالأقوال هي العلوم و هي المقدمة العمل و
قال النبي صلى الله عليه و سلم أمرت أن
أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله فإذا
فعلوها عصموا مني دماءهم و أموالهم إلا
بحقها¹² ثم يجب المبادرة إلى صالح الأعمال
ثم يأتي الأحوال مواهباً من الله تعالى و الله
الموفق للسداد باب الأسماء و اشتقاقها
قال أهل العبارة الاسم من السمو و من
السمة على الخلاف و قال أهل الإشارة اسم
العبد ما وسمه الله تعالى في سابق مشيئته من
سعادة و شقاوة فمن قرّبه في سابق مشيئته
فقد سمّي قدره بين بريئته و لما دخل العباد

مكتب التعليم طالع آدم لوح الوجود فقراً و
علم آدم الأسماء كلها و طالع محمد ءم لوح
الشهود فقيل له بلسان الحال نحن نظن بك
على كل موجود ثم خوطب بقوله اقرأ باسم
ربك الذي خلق¹³ فلما قرأ و هذب و أذب قيل
يا محمد قد عرفتنا بالأسماء والصفات فتعرّف
إلينا بالذات اقرأ و ربك الأكرم¹⁴ قال الله
تعالى ثم ذرهم في خوضهم يلعبون¹⁵ فلما غاب
عن الاسم وجد المسمى ولما أعرض في العقل
في حرف المعنى رأى المعنى الذي لا يسمّى
فصل الاسم صحيح و معتلّ فالصحيح ما سلم من
حروف العلة و هي الألف و الواو و الياء
فمن سلم اسمه من الألف الالتباس و واو
الوسواس و ياء الياسن فقد صحّ اسمه و حقّ
له الإعراب و البيان ثمّ الكشف و العيان
فعلم علم اليقين ثمّ عين اليقين ثمّ حقّ
اليقين باب موانع الصّرف عند أهل العبارة
تسع و هي معروفة و عند أهل الإشارة الجمع
أن يجتنب العالم عن جميع الدّنيا و اجتماع
الناس عليه و صرفهم وجوههم إليه و الوصف
أن يكون قصده [119^a] أن يوصف بالخير و يعرف
به و التأنيث ضعف العزم و الرضى بالردائل
و المعرفة أن يعرف نعم الله ثمّ يقصّر الشكر و
العجمة أن يذكر نعمة الله عليه بكتمان علمه

و العدل عدوله عن الطريق القويم و
التركيب أن يشوب علمه بأفعال الجهل و
الألف ألف أذاء و النون نون العظمة و وزن
الفعل أن يزن أعماله معتقدا أن عنده حاصل
فيحصل العجب متى اجتمعت علتان من هذه
العلل لم ينصرف إلى القبول و انحرف عن
باب الوصول باب الإعراب و البنا لما كان
الإعراب بالحركات التلث و الجزم كان مدار
أهل الإشارة يرفع همهم إلى الله تعالى و نصب
أبدانهم في طاعة الله تعالى و خفض نفوسهم
تواضعا لله تعالى و جزم قلوبهم عما دون الله تع
وسكونهم إلى الله تع و المعرب هو المغيّر من
أصحاب التكوين و المبني من كان مستقيماً
في حالة لا يتغيّر و هم أصحاب التمكين فصل
الأسماء معارف و نكرات و كذلك العباد و
منهم معروف له نصيب مع القوم هو به معروف
و مقام في الصدق هو به معروف و منهم منكر
لا نصيب له مع القوم و لاحظ له سوى الأكل و
النوم فصل المبتدأ مرفوع لتجرده عن
العوامل اللفظية و الفقير المتجرّد مرفوع
القدر و خبره مرفوع لانقطاعه عن العلائق و
تعلقه بالحقائق فصل الأفعال ثلث ماض و حال
و مستقبل و أحوال القوم مختلفة فمنهم من
فكرته في السابقة و منهم من فكرته في

الخاتمة و منهم من اشتغل باصلاح وقته الذي هو فيه عن الفكرة في مستقبله و ماضيه و فعل الحال مرفوع ما لم يدخل عليه ناصب و جازم فالنَّاصب رؤية العبد لفعله و الجازم فترته عن سلوكه فإذا أسلم العبد من الملاحظة و الفتور ارتفع قدره [119^b] عند العزيز الغفور إليه يصعد الكلم الطيب و العمل الصالح يرفعه¹⁶ فصل الفاعل مرفوع و المفعول منصوب فلما رأى العارف أن لا عارف عالم إلا الله عظم قدره و رفع ذكره و خضع لجلاله و تواضع عند شهود كماله و رأى نفسه مفعولا فانصب لعب ادته فإذا فرغت فانصب و إلى ربك فارغب¹⁷ فصل الحال وصف هيئة الفاعل و المفعول و من شرطه أن يكون نكرة منصوبة فالعارف متوجّه إلى الله تعالى في إصلاح حاله مجتهد في تنكّرها كيلا تعرف فأحواله مع الله مستقيمة و هي تسرّ الرؤية و النكرة محتجبة يحسبهم الجاهل أغنياء من التعف¹⁸ فصل التمييز تفسير ما أبهم و تبين ما لم يكن يفهم فالقوم بالعمل ميّز الحق من الباطل و تبين بالسلوك الجاني و العاطل و لا يكون التمييز إلا بعد تمام الكلام كذلد قيل تفقهوا ثمّ اعتزلوا¹⁹ و أحكموا العلم ثمّ تميّز فلما تمت لهم رتبة

التمييز نصبهم الله لإصلاح عبادته و ميزهم فاستخلصهم الله لوداده قال الله تعالى ليميز الخبيث من الطيب²⁰ باب البذل و البذل على أربعة أقسام بدل الكل من الكل و هو بدل العارفين تركوا الكل بمنز الكافي فعوضهم الكل وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة²¹ و بدل البعض بدل العابدين بدّلوا المعاصي بالطاعات و اللذة بالمجاهدات اولئك يبذل الله سيئاتهم حسنات²² و بدل الاشتغال قوم اشتملت أعمالهم على خوف و رجاء فأعطوا ما يرجون و آمنوا ممّا يخافون ألا إنّ أولياء الله لا خوف عليهم و لا هم يحزنون²³ و بدل الغلط بدل المطرودون باعوا نصيبهم من القرب بحظوظ عاجلة بئس للظالمين بدلا²⁴ [120^a]

فصل ما النعت تابع للمنعوت و الصفة تابع للموصوف كذلك أعمال العبد تفارقه و ما حصل من خير أو شرّ فهو لاحق فصل ما حرف العطف يتبع الآخر الأول و أهل الإشارة توسلوا إلى الله في العطف عليهم و اللطف بهم ليلحقهم بأهل قربة و يجعلهم من حزبه فصل ما التوكيد هو التحقيق و القوم أكدوا إيمانهم بالتصوف و عقدهم مع الله بالتحقيق و شمروا في ملازمة الطريق فصل ما حروف الجر تخفض الأسماء فلما علم المحققون أنّ الأشياء